

¹⁴ Там само. — Ф. 12. — Спр. 2262. — Т. 2. — Арк. 26, 27.

¹⁵ Там само. — Арк. 35.

¹⁶ Там само. — Арк. 42, 43.

¹⁷ Там само. — Арк. 44.

¹⁸ Там само. — Ф. 6. — Спр. 75131-ФП. — Т. 1. — Арк. 55, 56.

¹⁹ Там само. — Арк. 59.

²⁰ Там само. — Арк. 59.

²¹ Там само. — Арк. 82.

МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

*Олександр Кучерук
(Київ)*

ЩЕ ОДНА ВЕРСІЯ ВБИВСТВА МІНІСТРА ВНУТРІШНІХ СПРАВ ПОЛЬЩІ Б. ПЕРАЦЬКОГО

В історії боротьби Організації українських націоналістів (ОУН) зі своїми політичними противниками важливе місце займає вбивство у 1934 р. бойовиком ОУН міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького. Ця подія практично відразу була міфологізована партійною пропагандою (що є річчю для будь-якої пропаганди цілком зрозумілою) і з часом набула ледве не хрестоматійного вигляду. Остаточні її трактування були дані в емігрантській літературі вже після Другої світової війни, а звідти повернулися в Україну вже як незаперечний історичний факт, що ні з якої точки зору не підлягає сумніву. Для прикладу можна назвати праці П. Мірчука, З. Книша, «Енциклопедію Українознавства» та інші видання.

Хоча все не так просто і однозначно. Згадаємо тогочасну ситуацію у Польщі. Державний переворот Ю. Пілсудського 1926 р., «уряд полковників» 1929 р., «пацифікація» на Галичині... Вибори 1930 р. до польського сейму відбулися з грубими порушеннями, що дозволило прихильникам авторитарного курсу Пілсудського отримати більшість місць у парламенті. Поступово, але дуже помітно, Польща перетворювалася на авторитарну державу, де відчутними були впливи як італійського фашизму, так і німецького націонал-соціалізму.

Конституція 1935 р. встановлювала режим особистої влади голови держави (те ж саме, що вождь, фюрер, дуче), прямі загальні вибори замінені на вибори колегії виборщиків. Водночас погіршилося соціально-економічне становище у державі: різко скоротився обсяг промислового виробництва, збільшилося безробіття. Особливої гостроти набуло питання щодо взає-

мовідносин з національними меншинами, які на 1926 р. становили майже 30% населення Польщі, а серед них найбільшу групу — 14% — українці, які компактно проживали на своїх етнографічних землях.

Зовнішня політика Ю.Пілсудського довгий час була зорієнтована на Францію та Малу Антанту. Добрі відносини було налагоджено і з Італією, зокрема особисто з Б.Муссоліні, та Ватиканом. Німеччина й СРСР визнавалися головними ворожими державами. Союз цих держав був смертельно небезпечним для Польщі (що власне і було доведено у вересні 1939 р.), тому польською владою ставилася стратегічна мета всіляко перешкодити їх зближенню.

Працюючи на випередження, у 1932 р. Польща уклала з СРСР договір про ненапад. У цей час Німеччина вже відкрито ставила питання про приєднання до неї Помор'я і Верхньої Сілезії, а Польщі пропонувалося зайняти Литву. У 1933 р., після приходу до влади А.Гітлера, Ю.Пілсудський пішов на переговори з Німеччиною, в той же час він не підтримував пропозиції Франції про участь Польщі у багатосторонньому пакті про ненапад і взаємодопомогу, розуміючи, що шанси на укладення такої угоди були мінімальними, а загроза з боку Німеччини ставала все реальнішою. Отож у січні 1934 р. між Польщею і Німеччиною підписано угоду «Про мирне вирішення суперечок», в якому, на відміну від угоди з СРСР, не було пункту про визнання кордонів між країнами.

Українські політичні сили, особливо ОУН, які до цього використовували протистояння між Польщею і Німеччиною на свою користь, несподівано опинилися між «щещатами» німецько-польської дружби. Так само в Німеччині, де завершувалося остаточне утвердження при владі нацистів на чолі з Гітлером, було багато противників німецько-польського зближення. У нормальній ситуації цю угоду всі німецькі політичні сили сприйняли б як позитив, але в той час, коли всі вони були під страшним тиском гітлерівців, будь-який успіх Гітлера сприймався ними як власна поразка. Це стосується і німецько-польського порозуміння. Таким чином, певні німецькі кола (вермахт, зокрема військова розвідка — абвер, «Штальгайм», інші консервативні сили) вирішили будь-яким чином «посварити» Польщу з Німеччиною.

Кілька слів про «Штальгайм», тобто «Сталевий шолом». Ця воєнізована організація була заснована 1918 р. і складалася з ветеранів Першої світової війни, які мали погляди націоналістичного і монархічного спрямування. Її метою були протидія революційному руху в Німеччині, повернення до «твердого порядку». З самого початку організацію очолював майор Ф.Зельдте. Пік громадсько-політичного піднесення «Штальгайма» припадає на 20-ті — початок 30-х років.

На виборах 1932 р. провідник «Штальгайму» Т.Дуйстерберг балотувався в президенти Німеччини як незалежний націоналістичний канди-

дат, але зняв свою кандидатуру на користь А.Гітлера. Та це не врятувало «Сталевий шолом» — вже в грудні 1933 р. наказом А.Гітлера цю організацію ліквідовано. У березні 1934 р. її було відновлено, щоправда у значно послабленому вигляді, і під новою назвою — Націонал-соціалістична ліга колишніх військовослужбовців. Віднині вона перебувала під повним контролем нацистів.

У квітні 1934 р. помер Ю.Пілсудський, і ситуація боротьби за владу у Польщі видалася сприятливим моментом. Спадкоємці Пілсудського повели внутрішню політику Польщі далі вправо. Одним з виразників цієї політики був міністр внутрішніх справ Б.Перацький. В очах українців він певною мірою уособлював польські шовіністичні антиукраїнські сили.

У німецьких противників Гітлера з'явилася думка виконати замах на міністра Й.Геббельса, який мав прибути до Варшави з офіційним візитом у червні 1934 р. У цій справі абвер і «Штальгайм» порозумілися з відомим оунівським діячем Ріхардом (Ріко) Ярим, який був з ними у тісному контакті, і приступили до розробки операції. Згідно з планом, замах на Й.Геббельса маскувався під замах оунівців на Б.Перацького.

За десятиліття перебування в Берліні позиція Р.Ярого в Українській військовій організації (УВО), а відтак і в ОУН, стала дуже помітною, він вибився не лише в члени Проводу українських націоналістів (ПУН), а й став досить близькою до Є.Коновальця людиною. Був вхожим до керівників вермахту, налагодив дружні стосунки з чиновниками в міністерстві закордонних справ Німеччини, де видавав себе за неофіційного політичного представника українців.

У документі нацистських спецслужб від 3 вересня 1934 р. під назвою «Доповідна записка про шахрая Р.Ярого в Берліні» повідомлялося, що «в ОУН піднялося питання стосовно ідейних зв'язків з НСДАП. Ярий протистояв цьому, але завжди виступав за зв'язки з «штальгаймом»... У кінці 1932 р. Ярий зумів підшукати собі друзів в НСДАП... Після приходу до влади націонал-соціалістів Ярий підкорився обставинам...»¹.

Таким чином, Р.Ярий, як колишній військовик австро-угорської армії, тяжів до ветеранів «Сталевого шолому», серед яких, ймовірно, були його приятелі, з якими він разом навчався чи служив і з якими скоріше та легше, ніж з іншими німецькими діячами, знаходив спільну мову.

Та повернемося до подій навколо вбивства польського міністра. Для членів ОУН — виконавців теракту основною «мішенню» був Б.Перацький, замах на якого потрібно було виконати під час візиту Й.Геббельса до Польщі. Скоріше за все, основним варіантом була визначена бомбова атака у момент покладання квітів на могилу Невідомого солдата у Варшаві, адже проникнути з бомбою у закриті приміщення, де відбувалися зустрічі і переговори, було практично неможливо. Бойовики знали, що їм треба кинути бомбу туди, де буде саме Б.Перацький, а про те, що основним об'єк-

том нападу є Й.Геббельс, виконавці і не знали.

Партійний історик ОУН(Б) П.Мірчук твердить, що рішення про вбивство Перацького прийнято на зустрічі-наradі Є.Коновальця, Р.Яро-го, Я.Барановського та С.Бандери наприкінці квітня 1933 р.², але це викликає сумнів, хоча факт обговорення минулих та майбутніх терактів відкинути не можна. Справа у тому, що попередні невдалі дії бойової референтури, зокрема провальний напад на пошту у Городку в листопаді 1932 р., призвели до масових арештів, і це викликало помітну деморалізацію серед членів ОУН на Галичині. Більше того, для підготовки і проведення нових актів не вистачало підготовлених людей, засобів і фінансів.

Згідно з тодішньою практикою, усі теракти, що готувалися ОУН, а перед тим УВО, після їх виконання (особливо при невдахах) обов'язково розглядалися організаційним судом, причому не для винесення вироку, а для організаційного контролю. З'ясовувалося, наскільки успішно або чому взагалі не була проведена акція, чи належним чином проведена підготовка до неї, заслуховувалися свідчення учасників і свідків, зачитувалися відповідні документи. Так було із невдалим нападом на пошту в Городку, коли двох бойовиків було вбито під час нападу, а двох згодом страчено за вироком польського суду. Наслідки цієї акції розглядав організаційний суд у квітні-травні 1933 р. і його висновки були винесені на розгляд наступної великої організаційної конференції, що відбулася 3–6 червня того ж року у Берліні.

У нараді взяли участь більше 20 осіб — практично всі діючі члени ПУН (за винятком тих, що перебували в ув'язненні) на чолі з Євгеном Коновальцем, шість осіб з Галичини, включно з виконуючим обов'язки Голови Крайової Екзекутиви Степаном Бандерою, та ін. Головна мета наради — підготовка до 2-го Конгресу українських націоналістів, що мав відбутися у 1934 р. За спогадами Є.Врецьони, який з березня 1933 р. перебував в Берліні при Проводі, на конференції, серед іншого, розглядалися питання революційної тактики ОУН. С.Бандера виступав прихильником внесення до програми діяльності ОУН такої форми, як терор.

Є.Коновалець виклав свій погляд на проблему. Він вважав, що треба говорити не про терористичні акції, а про бойові акції політичної організації, оскільки останні теракти, проведені бойовиками ОУН, виглядали акціями невинуватеного терору з фатальними для ОУН наслідками — масовими арештами оунівців, політично невинуватими для ОУН судовими процесами, що подавалися польською пресою для громадської думки усього світу як суди над бандитами. Він наголошував, що ОУН — організація політична, і Провід вимагає від Крайової Екзекутиви діяти саме в такому ключі, бо політичні партнери ОУН не будуть мати справу з терористами, кожен теракт зменшує кількість прихильників ОУН в політичних колах

Європи.

Інтереси справи загальноукраїнського визвольного самостійницького руху вимагали остаточного утвердження ОУН як політичної підпільної, але не терористичної організації. Отож, заводити мову про наступний теракт, у ситуації що складалася, було і неможливо, і недоцільно.

Версія про підготовку замаху на Й.Геббельса знаходить своє підтвердження в німецьких джерелах. Таємний партійний документ подає інформацію, що саме противники Гітлера у вермахті розробили план вбивства Геббельса за допомогою українців і вони «чекали від того великої шкоди для імперського уряду і, в першу чергу, для розладу польсько-німецьких стосунків. Р.Ярий говорив своїм прихильникам, що саботаж польсько-німецької угоди потрібен, тому що Німеччина буде підтримувати українців, коли вона буде у поганих стосунках з Польщею»³.

У згадуваній «Записці...», на підставі інформації з українського середовища в Данцигу, повідомлялося, що «ініціатором Варшавського замаху являється Р.Ярий, він же його і фінансував... Передбачалося кинути бомбу під час публічного виступу міністра Геббельса у Варшаві, щоб убити також і Геббельса»⁴. З повідомлення можна зрозуміти, що інформатор, швидше за все, не здогадувався про участь і роль абверу та «Штальгайму» у цій справі.

Замах планувалося здійснити за допомогою саморобної бомби, яку було виготовлено у підпільній лабораторії ОУН у Кракові силами студента-хіміка Ягелонського університету Ярослава Карпинця. Передбачалося, що у разі невдачі з бомбою буде використаний пістолет. Бойовий референт Крайової Екзекутиви Микола Лебідь, розуміючи відповідальність справи, довго не міг вирішити, кому довірити її, хто мав би фізично виконати замах. Нарешті його вибір пав на Григорія Мацейка, який до ОУН вступив менше року тому, і його мало хто знав, відповідно і він мало що знав, а це треба було враховувати в разі арешту.

М.Лебідь, за його свідченнями на Варшавському процесі над учасниками вбивства Б.Перацького, в день замаху одразу по полудню разом з Д.Гнатківською відвідали могилу Невідомого солдата, ніби щоб подивитися на вінок, який поклав міністр Й.Геббельс, а про замах на Перацького довідався лише під вечір з газет.

На кого планувався замах насправді, бойовики не знали, для них основним був Б.Перацький, тому вони самочинно вирішили дочекатися, коли німецький міністр покине Польщу, відповідно заходи безпеки будуть послаблені і виконати завдання буде простіше. Отож Б.Перацького підстергли вже наступного дня після від'їзду Й.Геббельса, коли польський високопосадовець приїхав на обід до одного з варшавських ресторанів. Недосконала конструкція бомби з хімічним запалом не спрацювала і тому було використано пістолет. Б.Перацький загинув від смертельних поранень.

нень, а атентатчику вдалося втекти.

Ще одна деталь. До міністерства закордонних справ Польщі надійшли співчуття від деяких країн, зокрема від Німеччини, окремо від міністерства закордонних справ та від міністерства інформації і пропаганди за підписом Й.Геббельса. Від українців співчуття надіслали лише митрополит А.Шептицький та Українська парламентська репрезентація.

Виконавець атентату Г.Мацейко, незважаючи на всі старання польської поліції, не був встановлений і не був затриманий, він майже рік залишався на Галичині, хоч це було і небезпечно. Наступного року все ж був заарештований, але з іншої причини; відсидівши кілька місяців, вийшов на волю. Влітку 1935 р. він нелегально перебрався за кордон і таким чином врятувався.

У числі № 4 від 1934 р. «Бюлетеня Краєвої езекутиви ОУН» вміщено наступне коротке повідомлення: «Бойовик УВО виконав дня 15 червня 1934 р. у Варшаві замах на одного з катів українського народу. Бойовик УВО вбив міністра внутрішніх справ польського окупаційного уряду на Західноукраїнських Землях Броніслава Перацького». В 7–8 числі «Розбудови нації» за 1934 р. (це було останнє число, бо чехословацька влада за наполяганням Польщі заборонила подальший випуск часопису) також згадувалося про замах. Подібні інформації помістили інші українські часописи — «Наш клич» в Аргентині та «Вісник ОДВУ» в США. Зрозуміло, що про це дуже активно писала польська і українська легальна преса в Польщі, знайшло своє відображення вбивство Б.Перацького також в німецьких, чеських, румунських та газетах інших країн.

А що сталося з М.Лебедем? Того ж дня, 15 червня, пізно ввечері він негайно виїхав до Гдині, а звідти потягом — до Данцига, де за загальновідомою версією організаційним шляхом через данцигського провідника ОУН А.Федину (псевдо «Сак») отримав фальшиве посвідчення на прізвище Євгена Скиби, за яким 22 червня пароплавом відбув до німецького порту Свенемюнде (куди прибув наступного дня). Тут його затримало гестапо на прохання польської поліції, яка вже знала про причетність М.Лебеда до вбивства Б.Перацького, навіть називали його «здогадним вбивцею». Так трактується втеча М.Лебеда в працях П.Мірчука та З.Книша⁵.

Гестапо при обшуку виявило у М.Лебеда, серед іншого, німецькомовну брошуру «Україна вчора й сьогодні», одним з авторів якої був Р.Ярий. Затриманого відвезли до Берліну, допитали і, незважаючи на прохання М.Лебеда надати йому політичний притулок, під сильним тиском польського посла в Німеччині передали полякам. Спеціальним літаком під суворим наглядом польської поліції його перевезли до Польщі.

В іншому таємному партійному документі від 22 вересня 1934 р. повідомляється, що М.Лебеда в німецькому генеральному консульстві в

Данцигу був виданий паспорт для виїзду з Данцигу до Берліну. Про свій приїзд до Данцигу він завчасно повідомив телеграфом німецькі установи в Свенемюнде. Така опіка над М.Лебедем пояснюється тим, що він діяв за «німецьким» планом і Р.Ярий, як його зверхник, через відповідні канали подбав про безпеку своєї людини. До того ж, повідомляється в цьому документі, «він привіз важливі військові документи з Польщі для рейхсверу в Німеччині, щоб їх здати в Берліні за винагороду»⁶. Автор «Доповідної записки...» пояснює, «що Скиба виїхав до Берліну, аби виправдатися перед Ярим за те, що терористи вбили тільки Перацького»⁷, а Й.Геббельс залишився живим.

У листі від 28 червня 1934 р. Голова ПУН Є.Коновалець повідомляв, що «...у п'ятницю Сак у пристані всадив на корабель якогось утікача із ЗУЗ (тобто М.Лебеда. — *Авт.*), який через Свенемюнде мав переїхати до Карпата. Хто цим утікачем був, ще точно не знаю. У суботу ранком арештувала цього чоловіка німецька політична поліція в Свенемюнде... поліція зарядила арештування Карпата і Сака. Мало це місце в неділю, а в вівторок рано видано цього втікача в руки польської поліції. Для тої цілі приїхав із Варшави до Берліну окремий літак із польською поліцією... Карпат сидить далі. ...Думаю, що ця подія створить прірву між українцями і німцями»⁸.

Про арешт Р.Ярого повідомляв один з провідних діячів ОУН в Німеччині М.Селешко, який працював разом з Р.Ярим в «Osteuropäische Korrespondenz». З його слів, причиною обшуку і арешту Р.Ярого стало те, що у М.Лебеда знайшли лист на його ім'я. Отож, в неділю 22 червня ранком гестапо, зробивши обшук у помешканні Р.Ярого у Фалькензее, арештувало його і повезло до місця його в редакцію «Osteuropäische Korrespondenz» і зробили там обшук. Понад тиждень Р.Ярий просидів в ув'язненні і був випущений⁹. Арешт Р.Ярого пов'язувався Є.Коновальцем не лише з арештом М.Лебеда і взагалі з замахом на Б.Перацького, а й з доносами гетьманського середовища, з яким в той час велася досить гостра полеміка і боротьба за впливи на еміграційні структури в Німеччині, і в цих справах Р.Ярий брав активну участь.

Таким чином, дуже невдало завершилася для її ініціаторів операція по «розсваренню» Німеччини і Польщі. Та восени 1936 р. Польща поновила двосторонні договори з Францією і Англією, що автоматично відштовхнуло від неї Німеччину. Найбільше з вбивства Б.Перацького скористалася польська влада у внутрішній політиці. Первісно підозра по організації вбивства міністра впала на польські політичні сили, які були в опозиції до існуючого режиму, внаслідок чого багатьох з провідних політиків було заарештовано і запроторене до в'язниць. Коли ж з'ясувалося, що то була справа ОУН, поліція провела масові арешти не лише провідних діячів ОУН на Галичині включно з членами Крайової Езекутиви, а й багатьох

рядових членів і симпатиків. Розгром крайової мережі ОУН на якийсь час відчутно послабив силу націоналістичного підпілля.

Примітки

¹ Державний архів Служби безпеки України (далі — ДА СБ України). — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 34. — Арк. 59.

² *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. — Мюнхен-Лондон-Нью-Йорк, 1968. — Т. 1. — С. 382.

³ ДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 34. — Арк. 62.

⁴ Там само. — Арк. 58.

⁵ *Мірчук П.* Нарис історії Організації Українських Націоналістів. — Т. 1.; *Книги 3.* Варшавський процес ОУН на підложжі польсько-українських відносин тієї доби. — Торонто, 1986. — Т. 1–2.

⁶ ДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 34. — Арк. 61.

⁷ Там само. — Арк. 59.

⁸ *Онацький Є.* У вічному місті: Записки українського журналіста. 1934 рік. — Торонто, 1989. — Т. 3. — С. 207–208.

⁹ Там само. — С. 219–220.

*Іван Дерейко
(Київ)*

ВІД КОЛАБОРАЦІЇ ДО РЕЗИСТАНСУ: ДІЯЛЬНІСТЬ 115/62-го УКРАЇНСЬКОГО БАТАЛЬйОНУ ШУЦМАНШАФТУ НА ТЕРЕНАХ БІЛОРУСІ І ФРАНЦІЇ В 1942–1944 рр.

Попри те, що події Другої Світової війни відходять від нас все далі у минуле, їх політичне значення тільки зростає, про що свідчать неодноразові спроби групи українських парламентарів надати статус ветеранів воякам дивізії «Галичина». Чи не найбільше непорозуміння у суспільстві виникає стосовно проблеми участі значної кількості українців у війні на боці Німеччини, зокрема у поліційних формуваннях. Така ситуація пов'язана із відсутністю належного висвітлення проблеми у вітчизняній історіографії, що дає широкі можливості для всіляких спекуляцій на цю тему.

Для подолання інформаційної неповноти згаданої проблеми видається необхідним неупереджене і всебічне вивчення історії українського військового колабораціонізму на основі архівних джерел. При цьому, враховуючи неоднорідність і локальність проявів співпраці з нацизмом в різних регіонах України, найповнішу картину явища дасть власне дослідження окремих його проявів. Дана стаття має на меті висвітлити шлях 115/62-го батальйону, одного з цілого ряду охоронних формувань, створених окупаційною владою з українців для забезпечення власного тилу.

З кінця 1941 — початку 1942 рр. на окупованій німецькими військами території України для боротьби з наростаючим партизанським рухом, окупаційною владою здійснювалося масове створення охоронних і поліційних підрозділів з місцевих жителів. Таке рішення, спочатку неприйнятне для нацистів, було викликане відсутністю у Німеччині достатніх сил для ведення затяжної війни.